

კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს
ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი

KORNELI KEKELIDZE GEORGIAN
NATIONAL CENTRE OF MANUSCRIPTS

თბილისი • TBILISI

2023

M RAVALTAVI

Philological and Historical
Researches

Published since 1971

29

ქართული
რეალთაუი

ფილოლოგიურ-ისტორიული
ძიებანი

გამოდის 1971 წლიდან

„მრავალთავის“ 29-ე ტომში წარმოდგენილია ფილოლოგიურ-კოდიკოლოგიური და წყაროთმცოდნეობით-ისტორიული ხასიათის ნარკვევები, რომლებიც ეძღვნება ქართული მწერლობის, ისტორიისა და კულტურის საკითხებს, აგრეთვე, 2022 წლის ქრონიკა ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის მიერ და ცენტრის მეცნიერ თანამშრომლების მონაწილეობით ჩატარებული კონფერენციების, სემინარების, გამოფენების, ექსპედიციამივლინებების შესახებ. მკითხველი ასევე გაეცნობა ინფორმაციას ცენტრის მიერ 2022 წელს გამოცემული წიგნების შესახებ.

სარედაქციო კოლეჯია

ნათია დუნდუა (პასუხისმგებელი მდივანი), დარეჯან კლდიაშვილი, აპოლონ თაბუაშვილი, მაია მაჭავარიანი, ნინო მელიქიშვილი (მთავარი რედაქტორი), თამარ ოთხმეზური, მაია რაფავა, მზია სურგულაძე, დალი ჩიტუნაშვილი.

იოსტ გიპერტი (ჰამბურგის უნივერსიტეტი), ჰუბერტ კაუფჰოლდი (მიუნხენის ლუდვიგ მაქსიმილიანის უნივერსიტეტი), ბერნარ კული (ლუვენის კათოლიკური უნივერსიტეტი), ოლივერ რაისნერი (ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი), ბერნარ უტიე (სამეცნიერო კვლევის ფრანგული ნაციონალური ცენტრი), თინათინ ქრონცი (მაინცის გუტენბერგის სახელობის უნივერსიტეტი), გაგა შურღაია (ნეაპოლის უნივერსიტეტი “L’Orientale”), ნინო ცხომელიძე (ჯონს ჰოპკინზის უნივერსიტეტი).

ტომის რედაქტორები: მაია მაჭავარიანი, დარეჯან კლდიაშვილი.

EDITORIAL BOARD

Dali Chitunashvili, Natia Dundua (executive secretary), Darejan Kldiashvili, Maia Matchavariani, Nino Melikishvili (editor-in-chief), Thamar Otkhmezuri, Maia Raphava, Mzia Surguladze, Apolon Tabuashvili.

Jost Gippert (Universität Hamburg), Hubert Kaufhold (Ludwig-Maximilians-Universität München), Bernard Coulie (Université Catholique de Louvain), Oliver Reisner (Iliia State University), Bernard Outtier (French National Centre for Scientific Research), Tinatin Chronz (Johannes Gutenberg-Universität Mainz), Gaga Shurghaia (University of Naples “L’Orientale”), Nino Zchomelidse (Johns Hopkins University).

Editors of the volume: Maia Matchavariani, Darejan Kldiashvili.

ISSN 0234-7385 („მრავალთავი“)

© კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, 2023

შინაარსი

ობარ ოთხმეზური	
ფიგურალური გამოთქმა – კანონი ილისტიკისა – ეგრემ მცირის თარგმანებში (არეოპაგიტული კორპუსი და გრიგოლ ღვთისმეტყველის ლიტურგიკულ საკითხავთა კრებული)	10
ნინო მელიქიშვილი	
წმ. ეფთვიმე ათონელის „ღვთისმშობლის ცხოვრების“ ქართული თარგმანის ბერძნული წყაროს შესახებ	26
ემვთიმე კოჭლამაზაშვილი	
ეფთვიმე მთაწმიდელის ერთი უცნობი თარგმანი	53
ნუზარ პაპუაშვილი	
ახალციხის მეჩეთი და მისი ბიბლიოთეკა პავლე სანკოვსკის სტატიის კვლადაკვალ	73
ლაშა ტყეშელაშვილი	
ევაგრე პონტოელის შრომათა ძველი ქართული თარგმანები (წინათონური) და მათ შორის ერთი უცნობი შეგონება „ცუდაღბუაობისათვის“	109
ოქრო ჯოჯო	
ძველი გაფაზის თავწმინდა გიორგის ეკლესიის 1026 წლის საღმრთაწმინდა წარწერა კახეთ-პერეთის მეფეების – კვირიკე III დიდისა და საპლას მოხსენიებით	128
ცისანა ბიბილიაშვილი	
სახლი ბეთანიაში (ბარონ ალ. ნიკოლაის წერილების მიხედვით)	164
EKA KVIRKVELIA, MARIAM KAMARAULI	
A preliminary analysis of the Georgian Palimpsest Paris, BnF, géorg. 5 with Multispectral Imaging	175
WALKER R. THOMPSON	
Marian Hymnography in the Georgian Jerusalem Tropologion	205

მავდა მჟედლიძე

იოანე პეტრიწის ვრცელი ბიბლიოგრაფია 2021 წლამდე 233

ინფორმაცია

ქრონიკა 2022 257

ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის 2022 წლის გამოცემები 263

IN MEMORIAM

ზაზა ალექსიძის გახსენება 271

ეთერ ქავთარაძე (1937-2023) 279

CONTENTS

THAMAR OTKHMEZURI

- Figurative Expression – A Rule of Ilistiki – in the Collection of Gregory the Theologian’s Liturgical Sermons and the Corpus Areopagiticus Translated by Ephrem Mtsire 10

NINO MELIKISHVILI

- On the Greek Source of the Georgian Translation of the “Life of the Virgin Mary” by St. Euthymius the Hagiorite (based on the research of Michel Van Esbroeck and Christos Simelidis) 26

EKVTIME KOCHLAMAZASHVILI

- A Previously Unknown Translation by Euthymius the Hagiorite 53

NUGZAR PAPUASHVILI

- Akhaltsikhe Mosque and Its Library: Following Pavel Sankovski’s Article 73

LASHA TKEBUCHAVA

- Old-Georgian (Pre-Athonite) Translations of the Works of Evagrius Ponticus and Among Them One Unknown Admonition “De Vana Gloria” 109

TEMO JOJUA

- The 1026-year-old Construction Inscription of the Church of St. George of Old Gavazi, Mentioning the Kings of Kakheti-Hereti – Kvirike III the Great and Sahla 128

TSISANA BIBILEISHVILI

- The House in Bethania (Based on the Letters of Baron Al. Nikolai) 164

EKA KVIRKVELIA, MARIAM KAMARAULI

- A preliminary analysis of the Georgian Palimpsest Paris, BnF, géorg. 5 with Multispectral Imaging 175

WALKER R. THOMPSON

- Marian Hymnography in the Georgian Jerusalem Tropologion 205

MAGDA MCHEDLIDZE

- An Extensive Bibliography of Ioane Petritsi up to 2021 233

INFORMATION

- Chronicle – 2022 257
Publications of the National Center of Manuscripts – 2022 263

IN MEMORIAM

Remembering Zaza Aleksidze
Eter Kavtaradze (1937-2023)

271

279

ხელნაწერთა ძირითადი საცავები საქართველოში

შემოკლებები

პიპმ	სერგი მაკალათიას სახელობის გორის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი
სცსა	საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო არქივი (საქართველოს ეროვნული არქივი)
სიპმ	სვანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი)
სპიმ	ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სამცხე-ჯავახეთის ისტორიული მუზეუმი (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი)
ქიპმ	ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი
ხმ	შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების ეროვნული მუზეუმი (საქართველოს ეროვნული მუზეუმი)
ხეც	ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (ყოფილი კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი)
ზიამ	ზუგდიდის სახელმწიფო ისტორიულ-არქიტექტურული მუზეუმი
NCM	National Centre of Manuscripts

EKA KVIRKVELIA
MARIAM KAMARAULI

A PRELIMINARY ANALYSIS OF THE GEORGIAN PALIMPSEST PARIS, BnF, GÉORG. 5 WITH MULTISPECTRAL IMAGING¹

Manuscript Paris, BnF, géorg. 5 is a well known palimpsested codex,² with both layers written in Old Georgian. The upper layer contains the liturgical-hymnographic collection of the Lenten Triodion (*Markhvani*)³ translated and edited by George the Athonite, which represents an outstanding monument of Georgian ecclesiastical literature. The lower layer contains remnants of three different texts, the oldest and most important one being a lectionary of the Jerusalem rite⁴ written

---

¹ Research for this publication has been conducted within the ERC project “The Development of Literacy in the Caucasian Territories (DeLiCaTe)”, funded under the European Union’s Horizon 2020 research and innovation programme (Grant agreement No. 101019006).

² ხახანაშვილი, „ქართული ხელნაწერები“, გვ. 1-20; Macler, *Catalogue des manuscrits*, p. 171; თაყაიშვილი, *ქართული ხელნაწერები*, გვ. 32-40; გაფრინდამშვილი, „ქართული პალიმფსესტი (Par. Georg. 5)“, გვ. 17-31.

³ ხაჩიძე et al. (eds.), *მანხვანი*, გვ. 1-1305.

⁴ According to Bernard Outtier’s classification, lectionaries of the Jerusalem rite are represented by ა) relatively complete manuscripts: the lectionaries of Kala (NCM Q-1653), Latal (Historical and Ethnographic Museum of Svaneti 621 (k-67)) and Paris (Paris, BnF, georg. 3); ბ) the palimpsest fragments Paris, BnF, géorg. 5, NCM H-2065, NCM A-136, NCM H-1836a, NCM H-1338, NCM A-1695, NCM Svan. 2, Mestia 14a (Historical and Ethnographic Museum of Svaneti), the flyleaf of Matenadaran 1071, and the *khanmeti* fragment NCM H-999; ც) the non-palimpsest fragments Matenadaran 1335 and Georgian fragment 48, Bzommar 561 and Museum fragment, the fragment of the Armenian Patriarchate of Jerusalem 207, the flyleaves of Matenadaran 1625, 2607 and 2178, NCM H-1888, NCM S-2955, NCM A-257d, and NCM Q-208; დ) selected lectionaries: the lectionary transcribed by Ioane Zosime in 982 (Sin. georg. 37), the *khanmeti* (Graz, UBG 2058/1) and *haemeti* (NCM H-1329, NCM Q-333) lectionaries; ე) abridged manuscripts: NCM H-1831 and its fragments (NCM H-1893g and NCM H-1895), Sin. georg. 53, 54, and 66 (Outtier, *კ. კვეციძე და ქართული ექსკიონანის საკითხები*,

in *asomtavruli* script.

The aim of this article is to offer a preliminary analysis of the lower layer of Paris, BnF, géorg. 5. Our research has been conducted within the framework of the project “The Development of Literacy in the Caucasian Territories (DeLiCaTe)”, which is led by Prof. Dr. Jost Gippert and hosted at the Centre for the Study of Manuscript Cultures (CSMC), University of Hamburg. In studying the lower layer of this manuscript, we have benefited from multispectral images taken by Jost Gippert and Bernard Outtier in 2013 with a MuSiS camera. Although the lower layer of Paris, BnF, géorg. 5 has already been studied,⁵ thanks to the above-mentioned technology we have been able to identify a considerable amount of the lower text for the first time, as well as to offer a reconstruction of the composition of the Jerusalem-rite lectionary as represented in the codex. While the ultimate goal of our research is the publication of the full text of the lower layer of Paris, BnF, géorg. 5, this paper offers the preliminary results of our work-in-progress. The edition of the full text will be published at a later stage within the framework of the DeLiCaTe project.

Paris, BnF, géorg. 5 comprises 292 folios. 76 palimpsest folios (38 double folios) are contained in quires XXIX–XXXVII; each of these quires consists of 8 folios, with the exception of quire no. XXIX which has only 6 folios and quire no. XXXII which contains 10 folios.⁶ Also, the last palimpsest quire (no. XXXVII) is incomplete and contains only 4 folios. Another peculiarity is folio no. 236, which was cut from a bifolio and glued to the remnants of another folio. This folio will be discussed later in more detail.

For the sake of illustration, the distribution of the palimpsest folios by quires is presented below (Table I). The palimpsest folios derive from three distinct original manuscripts written in different scripts: Ms. I in *nuskhuri*, Ms. II in *nuskhuri*

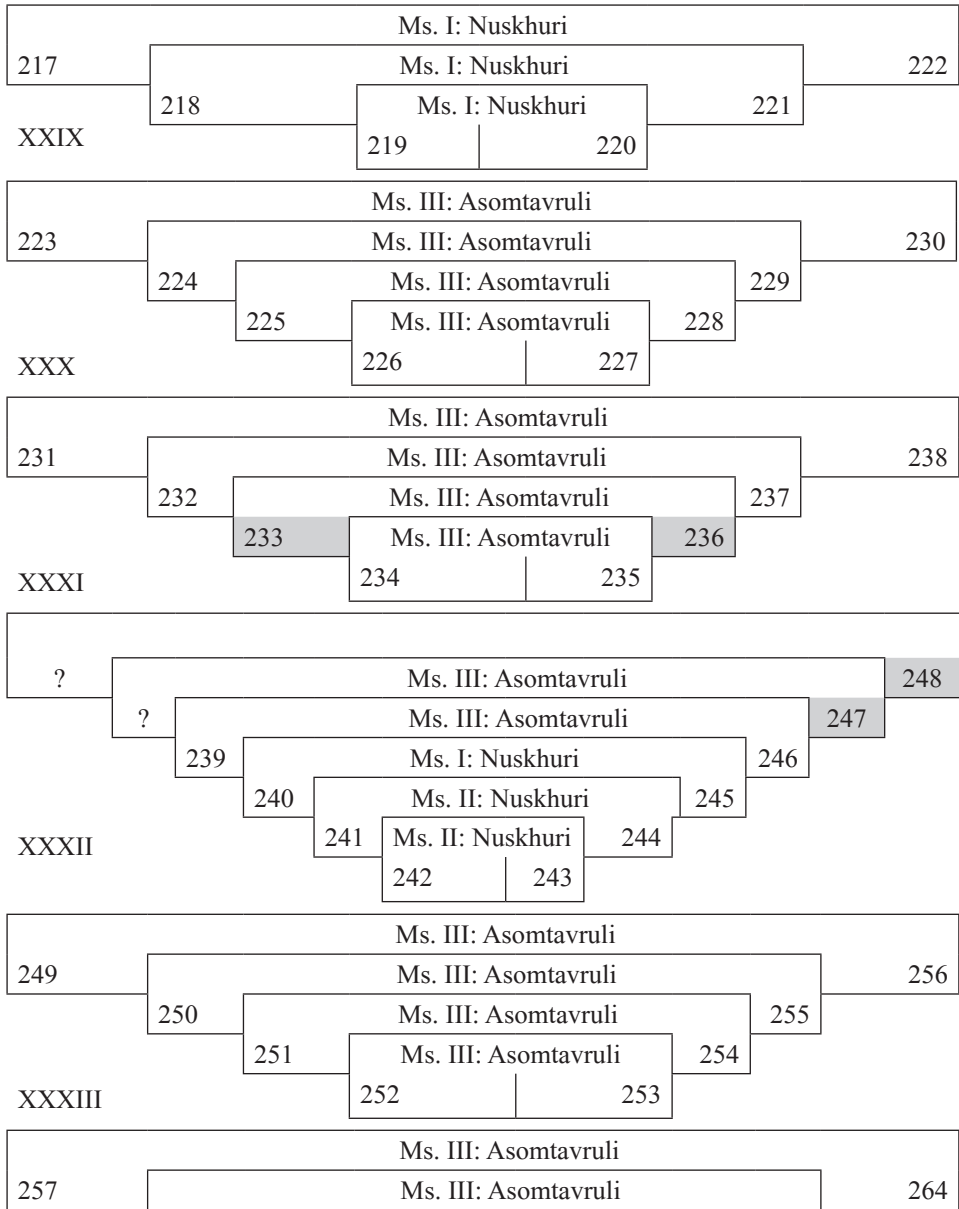

გვ. 27-33). In addition, there are other palimpsest fragments of the Jerusalem-rite lectionary described in Catalogue *Georgian Palimpsests at the National Centre of Manuscripts* (Kajaia et al., *Georgian Palimpsests at the National Centre of Manuscripts*). Some of them are analysed by Kh. Gaprindashvili in her research articles (cf. გაფრინდაშვილი, „უცნობი პალიმფსესტური ფრაგმენტი“, გვ. 8-18; გაფრინდაშვილი, „ლექციონარის უცნობი ფრაგმენტი A-1390“, გვ. 49-58).

⁵ გაფრინდაშვილი, „ქართული პალიმფსესტი (Par. georg. 5)“, გვ. 17-31.

⁶ It should be mentioned that in contrast to a previous publication (გაფრინდაშვილი, „ქართული პალიმფსესტი (Par. georg. 5)“, გვ. 17), it is quire no. XXXII that contains 10 folios and not quire no. XXXI, and that quire no. XXXIII contains 9 folios.

and Ms. III in *asomtavruli*. Ms. I and Ms. II represent different types of *nuskhuri*.

XXXIV	258	Ms. III: Asomtavruli		263	
	259	Ms. III: Asomtavruli		262	
		260	261		
XXXV	265	Ms. III: Asomtavruli			272
	266	Ms. III: Asomtavruli		271	
		267	Ms. III: Asomtavruli		
			268		269
	XXXVI	273	Ms. III: Asomtavruli		
274		Ms. III: Asomtavruli		279	
		275	Ms. III: Asomtavruli		
			276		277
XXXVII		281	Ms. III: Asomtavruli		
	282	Ms. III: Asomtavruli		287	
		283	Ms. III: Asomtavruli		
			284		285
	XXXVIII	289	Ms. III: Asomtavruli		292
290		Ms. III: Asomtavruli			
		291			

Table I: The palimpsested quires and their contents

Ms. I (*nuskhuri*) is represented by ff. 217–222, 240, and 245 (4 double folios) and contains, as already mentioned in the scientific literature, text passages from the lectionary in the Jerusalem rite.⁷ This part of the palimpsest comprises lections for Holy Saturday, namely: on ff. 219vr and 222vr a lection from the book of Jonah (Jon. 1.1 – 4.11, no. 725);⁸ on ff. 218vr and 221vr a lection from the book of

⁷ გაფრინდაშვილი, „ქართული პალიმფესტი (Par. georg. 5)“, გვ. 18-19.

⁸ Since the Paris lectionary (Paris, BnF, géorg. 3) is the most complete among the Jerusalem rite lectionaries, we indicate the numbers according to its edition by Tarchnischvili to make the comparison of each lection easier (Michael Tarchnischvili, *Le grand Lectionnaire de l'église de L'Jerusalem (Ve-VIIIe siècle)*, Tome I, Louvain, 1959; Michael Tarchnischvili, *Le grand Lectionnaire de l'église de L'Jerusalem (Ve-VIIIe siècle)*, Tome II, Louvain, 1960); the lections in the TI-

Job (Job. 38.2 – 39.35, no. 728); on f. 217vr a lection from the Second (Fourth) book of Kings (Reg. IV. 2.1–15, no. 729); on f. 220vr lections from the books of Jeremiah and Joshua (Jer. 31.31–34, no. 730; Jos. 1.1–9, no. 731); and on f. 221r a lection from the Prophecy of Ezekiel (Ez. 37.1–14, no. 732). Folios 240vr and 245vr have so far remained unreadable.

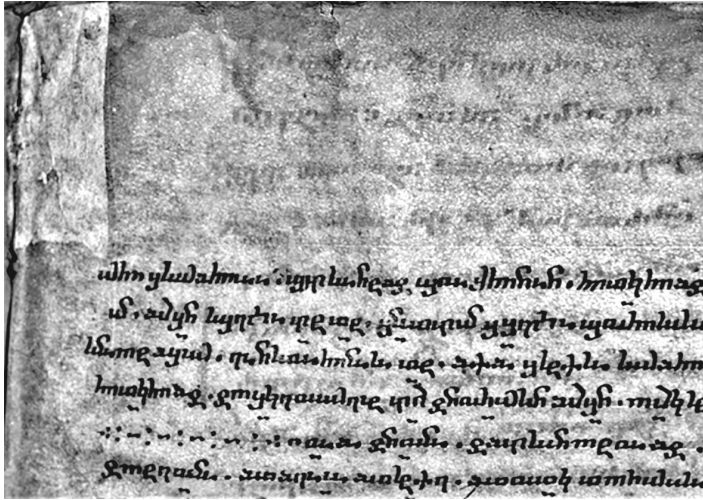

Figure 1: Ms. I, extract of Folio 221, verso, column b, contrast enhanced

The text as represented by the second palimpsested manuscript (Ms. II) is also written in *nuskhuri* but by a different hand than the first (ff. 241–244, 2 bifolios). As was noted in previous research,⁹ it is not written in two columns but in one. On the basis of the passages we could decipher from these pages, we can assume that it contains hymnographic materials for Eastertide.

TUS text base (*The Old Georgian Lectionary as contained in the Paris, Kal, Latal, and Sinai manuscripts*, TITUS, link: <https://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/cauc/ageo/lekt/lektpar/lektp.htm>) are sorted by the same numbers. The texts of the lections in TITUS are based on K. Danelia's, St. Chkhenkeli's and B. Shavishvili's editions (შანძე et al. (eds.), *ქართული ლექციონარის პრიმული ხედვებები*, ტ. 1, ნაწ. 1-2).

⁹ გაფრინდაშვილი, „ქართული პალიმფესტი (Par. georg. 5)“, გვ. 19.

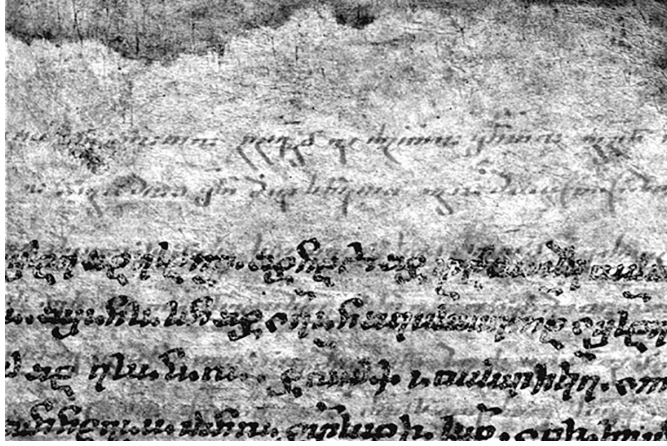

Figure 2: Ms. II, extract of Folio 241, verso, column b, contrast enhanced

The text of the third palimpsest manuscript (Ms. III, *asomtavruli*) consists of 128 pages (ff. 223–239, 246–292, all in all 32 bifolios). As was mentioned above, it also contains texts from the lectionary of the Jerusalem rite.

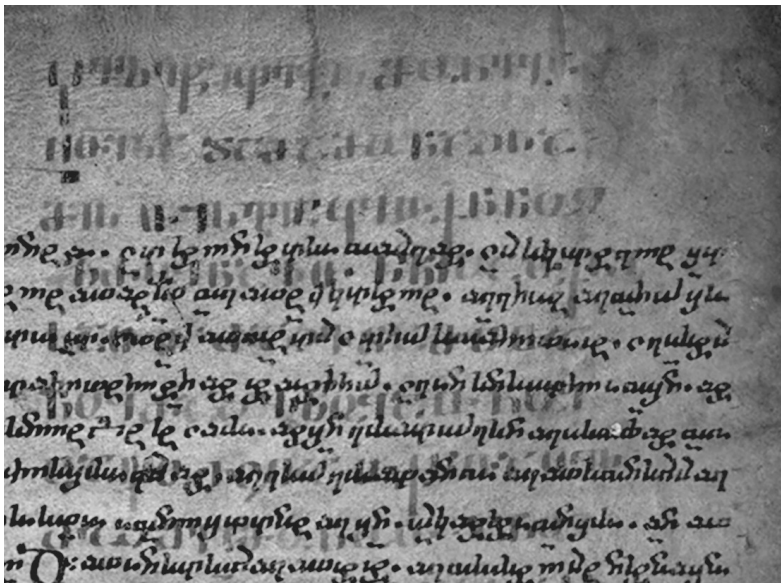

Figure 3: Ms. III, extract of Folio 278, recto, column b, contrast enhanced

In the present article, we will focus on the third palimpsest manuscript. At this stage, we have read and identified 80 out of 128 palimpsest pages; 48 pages have not yet been legible. A complete decipherment, reading and publication of the lectionary of the Jerusalem rite as preserved in the lower layer of Paris, BnF, géorg. 5 is important for two reasons. On the one hand, it will bring additional clarity about the structure of the Jerusalem lectionaries, and on the other hand, new text materials from the Old and New Testaments which are different from the other Old Georgian witnesses.

The text of the palimpsested lectionary is written in small oval *asomtavruli* letters. Some graphemes have a prolonged descender, namely Φ , $\dagger$, $\mathbb{P}$, $\mathcal{Q}$, and $\mathcal{Y}$. Initials are not ornamented. The titles of the lections were written with red ink (cinnabar), which caused them to be completely washed out. Other liturgical elements may have been written with red ink, too; this is true of *psalms* and *antiphons*, *alleluias*, *troparia* and others which show an interplay of red and black inks. A medial dot (·) is used as a punctuation mark; at the end of some paragraphs or lections, we find three dots (:·) used to indicate a major break. Concerning the abbreviations used, the palimpsest exhibits the usage of later centuries (post-VIII c.). From a paleographic point of view, it may have been copied in the 9th-10th centuries; it is difficult to determine a more precise date.

The palimpsest containing the lectionary is arranged in two columns, with 28 (sometimes 27) lines per column; in cases where a larger part of the upper edge is cut away, only 25 or 26 lines remain per page (e.g., on f. 263v). The palimpsest must have had very wide margins; on f. 263v, e.g., the size of the lower margin is clearly visible. If we consider that the current size of Paris, BnF, géorg. 5 is 275×130 mm and that the palimpsest manuscript had large margins, the estimated size of the original manuscript must have been at least 350×230 mm.

The bifolios of the palimpsest are mostly turned by 180°; this is the reason why a recto of the lower layer usually became a verso of the upper layer, and vice versa. Accordingly, the text of the palimpsested manuscript generally starts from a verso of the upper layer and continues on its recto. In some confirmed cases, the bifolios of the palimpsest are not turned, with the text of the lower layer starting on the recto and continuing on the verso (ff. 233, 250, 265, 272). There is one special case (f. 236) where the page is not turned; here, the text begins on the verso and continues on the recto. This is due to the fact that it is the remnant of a cut bifolio of which only one part was sewn in.

As for the composition of the lectionary, we have at this stage identified 59 lections which belong to different days of the liturgical year (Table II). The first

lection is for the 24th of December, and the last one is for Pentecost. Accordingly, the lectionary must have been complete for the period from Christmas up to Pentecost.

no.	Lections	Calendar	Folios
1	Mt. 2.1 – 3 (no. 30)	December 24	264v – r
2	Act. 6.8 – 8.2 (no. 43)	December 27	257v – r
3	Ez. 47.1 – 9 (no. 112)	January 6	283v
4	Tit. 2.11 – 15 (no. 113)	January 6	283v
5	Mt. 3.1 – 17 (no. 114)	January 6	283v – r
6	2 Tim. 1.1 – 12 (no. 138)	January 13	286v
7	Jo. 7.37 – 42 (no. 871)	January 13	286v
8	Prov. 11.7 – 13 (no. 146)	January 17	286v
9	Heb. 11.32 – 40 (no. 149)	January 17	286v – r
10	Mt. 6.1 – 33 (no. 326)	Cheesevare Sunday	278v – r
11	Job. 1.1 – 22 (no. 334)	1 st Sunday of Lent	269v – r, 268v
12	Job. 2.1 – 3_26 (no. 339)	Tuesday of the 1 st week of Lent	268v – r, 275v
13	Ex. 1.1 – 2.22 (no. 342)	Wednesday of the 1 st week of Lent	275v – r
14	Job. 4.2 – 5.27 (no. 347)	Thursday of the 1 st week of Lent	288v – r
15	Deut. 6.4 – 7.26 (no. 351)	Friday of the 1 st week of Lent	288r, 281v
16	Job. 6.2 – 7.21 (no. 352)	Friday of the 1 st week of Lent	281v – r, 289v – r, 291v
17	Is. 40.1 – 8 (no. 355)	Friday of the 1 st week of Lent	291v – r
18	Prov. 29.2 – 6 (no. 164)	January 22	291r
19	Is. 65.13 – 18 (no. 165)	January 22	291r
20	Jer. 10.6 – 10 (no. 359)	2 nd Sunday of Lent	287v
21	Rom. 12.1 – 5 (no. 360)	2 nd Sunday of Lent	287v
22	Lk. 15.1 – 10 (no. 361)	2 nd Sunday of Lent	287v – r
23	Reg.I. 1.1 – 2.11 (no. 367)	Monday of the 2 nd week of Lent	287r
24	Reg.I. 2.11 – 3.21 (no. 373)	Tuesday of the 2 nd week of Lent	282v – r

25	Rom. 12. 6 – 16 (no. 398)	3 rd Sunday of Lent	276v
26	Lk. 15.11 – 32 (no. 399)	3 rd Sunday of Lent	276v – r
27	Gen. 37.2 – 22 (no. 405)	Monday of the 3 rd week of Lent	277v – r
28	Unidentified	—	292v – r
29	Mich. 6.1 – 9 (no. 412)	Tuesday of the 3 rd week of Lent	290v
30	Ex.4.18 – 6.13 (no. 414)	Wednesday of the 3 rd week of Lent	290v – r
31	Gen. 37.23 – 38.11 (no. 418)	Thursday of the 3 rd week of Lent	280v – r
32	Is. 57.15 – 19 (no. 421)	Thursday of the 3 rd week of Lent	280r, 279v
33	Deut. 9.7 – 10.11 (no. 423)	Friday of the 3 rd week of Lent	279v – r, 274v – r
34	Job. 12.2 – 14.3 (no. 424)	Friday of the 3 rd week of Lent	274r, 273v – r
35	Lk. 18.1 – 14 (no. 435)	4 th Sunday of Lent	270v – r
36	Gen. 27.1 – 46 (no. 440)	Monday of the 4 th week of Lent	270r
37	Joel 3.1 – 8 (no. 451)	Wednesday of the 4 th week of Lent	267v
38	Gen. 32.1 – 30 (no. 453)	Thursday of the 4 th week of Lent	267v – r
39	Ex. 8.20 – 9.35 (no. 496)	Wednesday of the 5 th week of Lent	285v – r, 284v – r
40	Joel 4.9 – 21 (no. 499)	Wednesday of the 5 th week of Lent	284r
41	Mt. 24.3 – 26.3 (no. 615)	Holy Tuesday	251v – r, 254v – r
42	Gen. 18.1 – 19.30 (no. 619)	Holy Wednesday	233r – v
43	Lk. 22.1 – 46 (no. 625)	Maundy Thursday	227v
44	Mt. 26.36 – 56 (no. 653)	Maundy Thursday	227v – r, 226v
45	Not readable	—	226r
46	Not readable	—	235v – r
47	Not readable	—	234v
48	Jo. 18.28 – 19.16 (no. 659)	Maundy Thursday	234r
49	Not readable	—	262v – r
50	Not readable	—	259v – r
51	Mt. 27.3 – 56 (no. 686)	Good Friday	238v – r

52	Not readable	—	231v – r
53	Not readable	—	250r
54	Jo. 19.17 – 36 (no. 698)	Good Friday	250v
55	Is. 57.1 – 4; Is. 59.15 – 21 no. 700	Good Friday	253v
56	Lam.Jer. 3.52 – 66 (no. 701)	Good Friday	253v – r
57	Mt. 27.57 – 60 (no. 702)	Good Friday	253r
58	Is. 33.2 – 10 (no. 706)	Holy Saturday	253r
59	Ex. 12.1 – 42 (no. 724)	Holy Saturday	252v
60	Jon. 1.1 – 4.11 (no. 725)	Holy Saturday	252v – r, 255v – r, 236v
61	Not readable	—	236r
62	Jos. 1.1 – 9 (no. 731)	Holy Saturday	258v
63	Ez. 37.1 – 14 (no. 732)	Holy Saturday	258v – r
64	1.Kor. 15.1 – 11 (no. 738)	Holy Saturday	258r, 263v
65	Mt. 28.1 – 20 (no. 739)	Holy Saturday	263v – r
66	Lk. 24.13 – 35 (no. 759e)	Bright Wednesday	272r – v
67	Jac. 2.14 – 23 (no. 761b)	Bright Friday	265r
68	Jo. 21.1 – 14 (no. 761d)	Bright Friday	265v
69	Act. 2.1 – 21 (no. 886)	Pentecost	261v – r
70	Unidentified	—	260v – r, 232v – r, 237v – r, 249v – r, 256v – r, 266v – r
71	Not readable	—	223v – r, 230v – r, 224v – r, 229v – r, 225v – r, 228v – r, 239v – r, 246v – r, 247v – r, 248v – r, 271r – v

Table II: Structure of the palimpsested lectionary (Ms. III)

As Table II shows, there are several peculiarities in the structure of the palimpsested lectionary contained in Paris, BnF, géorg. 5. In particular, the second lection for the 13th January (2 Tim. 1.1 – 12) is followed by a lection from the seventh chapter of the Gospel of John (Jo. 7.37 – 42). This lection is prescribed for the Thursday of the 7th week after Easter in the Paris Lectionary (Paris, BnF, géorg. 3). It should be noted that the corresponding lection for the 13th January in the Paris Lectionary is also from the Gospel of John, but from a different passage (Jo. 3.22 – 4.3).

Ff. 288r-281v contain the lection from Deuteronomy for the Friday of the first week of Lent (Deut. 6.4 – 7.26). We should remark that verses 19 – 20 of chapter

7 of this lection are omitted in the Paris lectionary (Paris, BnF, géorg. 3).

The lection for the Friday of the first week of Lent is followed by lections from the Proverbs of Solomon (Prov. 29. 2 – 6) and the Prophecy of Isaiah (Is. 65.13 – 18). These lections turn up at another place in the Paris Lectionary (Paris, BnF, géorg. 3), namely, as lections for the 22nd January.

It is difficult to determine which lections the palimpsest lectionary contained *in toto* and thus, how they were distributed among the quires. We have tried to restore the structure of the palimpsested lectionary on the basis of the extant lections. The complete amount of lections from Christmas to Pentecost would presumably have covered 21 quires. The lections as represented in the palimpsest and their sequence reveal that it must have contained a smaller number of lections compared to the Paris Lectionary (Paris, BnF, géorg. 3).

Many opinions have been expressed on the issue of the relationship between the texts preserved in the lectionaries and the Old Georgian translations of the Bible.¹⁰ We will not discuss this in further detail here. Within the present study, we only wish to show the peculiarities that are offered by the palimpsested lectionary of Paris, BnF, géorg. 5 and its importance for the textual criticism of the Bible.

At this stage, it can be said that the lections we have transcribed show a peculiar picture in general so that it would not be justified to discuss them altogether here. Instead, in the annex of the present article we publish as a sample one lection from the lower layer (Ms. III) of Paris, BnF, géorg. 5 (hereafter P5), namely, lection no. 496 (Wednesday of the 5th week of Lent) from Exodus (Ex. 8.20 – 9.35), contrasted with the corresponding texts from the Paris (P3), Latal (L) and Kala (K) Lectionaries.¹¹ The reason for selecting this lection from Exodus is that it is the only lection represented in all the above-mentioned lectionaries.

In the lower layer of our palimpsest, the beginning of the lection from Exodus is missing so that it here begins with the first verse of the 9th chapter. It should be

---

¹⁰ Кекелидзе, Иерусалимский Канонарь, стр. 312; კეკელიძე, *ძველი ქართული რიგგარეშების ისტორია*, გვ. 421; იხვროყვა, „*მოკლე მიმოხილვა*“, გვ. 123; Tarnichsvili, *Le grand Lectionnaire I*; Outtier, კ. კეკელიძე და ქართული ლექციონარის საკითხები, გვ. 32; ცინდელიანი, „*მეფეთა*“ *პირველი ორი წიგნის ძველი ქართული რედაქციები*, გვ. 46-49; დანელია, *იერემიას წინასწარმეტყველების ძველი ქართული ვერსიები*, გვ. 82; მელიქიშვილი, *ხუთწიგნური*, გვ. 34-36; მიროტაძე, *პირველი მეფეთას საკითხავები* and others.

¹¹ The text of the Kala and Latal lectionaries has been established thanks to colour images which were kindly provided by the Korneli Kekelidze Georgian National Centre of Manuscripts and the Historical and Ethnographic Museum of Svaneti.

noted that the text mostly agrees with that of the Paris, Kala, and Latal lectionaries. Peculiar readings of P5 are sometimes also attested in either the Paris, Latal, or Kala lectionaries but some of the variants have no counterpart in even one of the other lectionaries. For example, the beginning of the third verse of the 9th chapter of Exodus is almost identical in P3, L and K: აპა ესერა, ჰელი უფლისაჲ იყოს საცხოვარსა (საცხოართა L) შენსა ზედა, რომელ არს ველსა გარე (Ex. 9.3: “The hand of the Lord will bring a terrible plague on your livestock which are in the field”); in P5, რომელ არს ველსა გარე “which are in the field” is omitted. In P3, L, and K, the verse continues with a list of animals that are ველსა გარე “in the field (lit. outside of the field)”, namely, “horses, donkeys, camels, cattle, sheep and goats”; “horses” and “sheep” are omitted in P5.

The 4th verse of the 9th chapter is represented in P3 and K as follows: არა მოკუდეს საცხოვართაგანი (ცხოვართაგანი K) – “[...] no animal [belonging to the Israelites] will die” (this verse is completely missing in the Latal lectionary). In P5, instead of არა მოკუდეს “shall not die”, we read არა მოაკლდეს “shall not be missing”. Exactly the same difference occurs in the 6th verse: ხოლო საცხოვართაგანი (საცხოართაგანი L, საცხოვარი K) ძეთა ისრაჲლისათაჲ არა მოკუდა ერთიცა (“[...] but not one animal belonging to the Israelites died”) is attested in P3, L and K while P5 again shows არა მოაკლდა “did not miss” instead of არა მოკუდა “did not die”. In P3, L, and K, the same verse continues with და მოისრა ყოველი საცხოვარი მეგვპტელთაჲ (ეგვიპტელთაჲ L) (“all the livestock of the Egyptians died”), whereas in P5, მეგვპტელთაჲ “of the Egyptians” is omitted.

As additional extensions, the 13th verse in P3, L and K contains არქუ მას: ამას იტყვს უფალი (“Say to him, ‘This is what the Lord says’”), whereas P5 adds დ(მერთი)ი (?) ებრაელთაჲ “the God of the Hebrews”. Other additional elements can be observed in the 15th verse: P3, L and K show ხოლო აწ მივაგლინო შენ ზედა (>> P5 L K) ჰელი ჩემი და დაგცე შენ ქუეყანიო (“For by now I could have stretched out my hand and struck you off the earth”) whereas in P5 ერი შენი მოგსრა და “exterminate your people and” is added after the conjunction და “and”.

Aside from the peculiarities mentioned above, some interesting lexical elements can be found in the palimpsest, too: the 31st verse, which reads სელი და ქრთილი იგუემა, რამეთუ ქრთილი წარმო-ოდენ-დგომილ იყო და სელი თესლოდა in P3, L and K (“The flax and barley were destroyed, since the barley had headed and the flax was in bloom”), differs from P5 in that it contains ქრთილი “barley” twice while in P5 ქერი “barley” is used instead of the second ქრთილი. Another difference can be found in the 10th verse which appears as

მოიღეს ნაცარი იგი საჭუმეღისაგან (“they took soot from a furnace”) in P3, L and K while instead of საჭუმეღისაგან “from a furnace”, P5 has საჭოკმეღისაჲ “of a furnace”.

We also compared lection no. 496 from Exodus (Ex. 8.20 – 9.35) with the Old Georgian Bible codexes¹². Six of them contain this part of Exodus: O (the Oshki Bible, Ivir. georg. 1, 978 AD), B (A-455, Bakar’s printed Bible), A (H-1207, 18th c.), K (Kut. no. 28, 1681 AD), C (A-179, 1669 AD) and S (A-51, 17th–18th cc.). From the four redactions indicated in the new edition of the Old Georgian Bible (OB, AK, C, S), P5 and the texts of the other lectionaries (P3, L, K) are closer to the OB redaction. In most of verses the OB texts and the Lectionaries (P5, P3, L, K) are completely identical but in some cases, the Lectionaries differs from OB.

Below there are some examples of differences between OB and P5, P3, L, K. In Ex. 9.7 and 9.35, the verb გამოავლინა / გამოავლინნა “he sent out” is used in P5, P3, L and K, while in OB განუტევა “he released” appears. Something similar can be observed for ხვალისაგან “from tomorrow”: in every verse where this word is used in P5, P3, L and K (Ex. 9.5, Ex. 9.13), OB has განთიად “at first light” instead. Another difference can be found in Ex. 9.10: while P5, P3, L and K mention და მოიღეს ნაცარი იგი (“they took the soot”), OB shows მოიღო მოხე მტუერი იგი “Moses took the dust”. The 12th verse of the 9th chapter is represented in P5, P3, L and K as follows: განფიცხნა გული ფარაოჲსი და არა ისმინა მისი, ვითარცა-იგი (ვითარცა P5, K) უბრძანა უფალმან მოხეს (“Pharaoh’s heart was hardened and would not listen to him, just as the Lord had said to Moses”), whereas in OB, we find the version განიფიცხა გული თჳსი ფარაო და არა ისმინა მათი, ვითარცა-იგი ეტყოდა უფალი (“Pharaoh hardened his own heart and would not listen to them, just as the Lord had told him”). Interestingly, there are some similar examples even appearing in cases of tmesis: in Ex. 9.16, P5, P3 and K have და-ვე-ამისთვს-იმარხე (“therefore you have been preserved”) vs. ამისთვს დავიმარხე (“I have preserved”) in K but there is და-ვე-ამისთვს-გმარხე (“I have preserved you”) in OB. Lastly, in the 25th verse of the 9th chapter, P5, P3, L and K exhibit და დასცა სეტყუამან (“and hail struck”) whereas instead of დასცა (“struck”), მოხრა (“exterminated”) is attested in OB.

It should be noted that other lections provide even more differences in comparison with the other witnesses of the Jerusalem lectionary and the Old Georgian translations of the Bible, sometimes even at the syntactic level. At this point it

---

¹² აბულაძე et al. (eds.), *ძველი აღთქმა*, გვ. 190–197.

should be emphasized again that the lection from Exodus was chosen for the present publication because it is represented in all three major lectionaries: Paris, Kala and Latal.

Our work on the palimpsest manuscript of Paris, BnF, géorg. 5 is still in progress. We plan to provide new multispectral images of the pages that are hard to read or not readable at all using the latest technology (MSI), which is provided by the laboratory of the Center for the Study of Manuscript Culture (CSMC) at the University of Hamburg. This technology, which provides images not only of a much higher resolution but also of a much wider spectral range, will allow us to gain an even more complete picture of Paris, BnF, géorg. 5 so that within the framework of the “DeLiCaTe” project we can prepare the publication of the full text of the lower layer. Having this at hand, Biblical scholars interested in the Georgian translations of the Old and New Testaments will gain important new materials for their research and will be able to determine the origin of individual lections and their relationship with the Old Georgian Bible versions.

Annex

Ex. 9:1

P5: ... ფარაოვსა და არქოვ მ|ას ამას იტყვს ო(ვფალ)ი ღ(მერ)თი ებ|რაელთაჲ გამოავლი[ნე] | ერი ჩემი რ(ადთ)ა მს[ახოვრებდენ]¹³

P3: ... ფარაოვსა და არქუ მას: ამას იტყვს უფალი ებრაელთაჲ: გამოავლინე ერი ჩემი, რადთა მსახურებდენ მე უდაბნოსა ზედა.

L: (91v) ... ფარაოვსა და არქუ მას: ამას იტყუის უფალი ღმერთი ებრაელთაჲ: გამოავლინე ერი ჩემი, რადთა მსახურებდენ მე.

K: (39r) ... ფარაოვსსა და არქუ მას: ამას იტყვს უფალი ებრაელთაჲ: გამოავლინე ერი ჩემი.

Ex. 9:2

P5: ოვკოვეთოვ არა ინებო გამოვლინებად ერი ჩემი {ა(რამე)დ} | მერმე კოვალად იპყრო|{ბღ}ავეა

P3: უკუეთუ არა ინებო გამოვლინებად ერი ჩემი, არამედ მერმეცა კვალად იპყრო-ღა,

---

¹³ The text from Paris, BnF, géorg. 5 is rendered here in a diplomatic form. Symbols used are: | end of line, { } text completely deleted and restored by us, [ ] text partly visible, ( ) dissolved of abbreviations, < > text cut off with margins, ^ ^ text written above the line, (?) doubtful recognition of words/letters.

L: უკუეთუ არა ინებო გამოვლინებად ერი ჩემი, არამედ მერმეცა კუალად იპყრობდევე-ლა მათ,

K: უკუეთუ არა ინებო და მერმეცა იპყრობდე-ლა მათ.

Ex. 9:3

P5: აჰა ესერა ჳელი ო(ვფლისა)დ იყოს საცხოვარ|თა შ(ენ)თა ზ(ედ)ა და კარაოვ|ლებსა და აქლემებსა ზ(ედ)ა და ზროხასა სიკოვ|დილი ფ(რია)დ

P3: აჰა ესერა ჳელი უფლისაჲ იყოს საცხოვარსა შენსა ზედა, რომელ არს ველსა გარე, ცხენებსა ზედა და კარაულებსა ზედა, აქლემებსა, ცხოვარსა და ზროხასა სიკუდილი დიდი ფრიად.

L: აჰა ესერა ჳელი უფლისაჲ იყოს საცხოვართა შენტა ზედა, რომელ არს ველსა გარე, ცხენებსა და კარაულებსა ზედა და აქლემებსა, ზროხასა და ცხოვარსა სიკუდილი დიდი ფრიად.

K: აჰა ესერა ჳელი უფლისაჲ იყოს საცხოვართა შენტა ზედა, რომელ არს ველსა გარე, ცხენებსა და კაჰრაულებსა, და აქლემებსა, და ზროხასა, და ცხოვარსა სიკუდილი დიდი ფრიად.

Ex. 9:4

P5: და ვადიდო შ(ორი)ს | საცხოვართა მათ ეგვპ|ტისათა და შ(ორი)ს საცხოვარ|თამათ ძეთა ი(სრა)წლისათაჲ და არა მოაკლდეს საც|ხოვართაგ(ა)ნ ძეთა ი(სრა)წლისათაჲ ^არცა ერთი^

P3: და ვიდოდი მე შორის ცხოვართა ძეთა ისრაწლისათასა და არა მოკუდეს საცხოვართაგანი ძეთა ისრაწლისათაჲ არცა ერთი.

L: >

K: და ვადიდო მე შორის საცხოვართა მათ ეგვიპტისათა და შორის საცხოვართა ძეთა ისრაწლისათაჲ. არა მოკუდეს ცხოვართაგანი არცა ერთი.

Ex. 9:5

P5: და მოსცა ო(ვფალმა)ნ გ(ა)ნჩინებაჲ {და} | თქ(ოვ)ა: ხვალე ყოს ო(ვფალმა)ნ ს(ი)ტყ(ოვ)აჲ ესე ქ(ოვე)ყ(ა)ნასა ზ(ედ)ა

P3: და მოსცა უფალმან განჩინებაჲ და თქუა: ხვალევე ყოს უფალმან სიტყუაჲ ქუეყანასა ზედა.

L: და მოსცა უფალმან განჩინებაჲ და თქუა: ხვალე ყოს უფალმან სიტყუაჲ ქუეყანასა ზედა.

K: და მოსცა უფალმან განჩინებაჲ ხვალისა

Ex. 9:6

P5: და ყო ო(უფალმა)ნ | სიტყუაჲ ესე ხვალისაგ(ა)ნ | და მოისრა ყ(ოვე)ლი საცხოა|რი ხ(ოლო) საცხოართაგ(ა)ნ ძეთა | ი(სრა)წლისათა არა მოაკლდა არცა ერთი

P3: და ყო უფალმან სიტყუაჲ და მოისრა ყოველი საცხოვარი მეგვპტელთაჲ, ხოლო საცხოვართაგანი ძეთა ისრაწლისათაჲ არა მოკუდა ერთიცა.

L: და ყო უფალმან სიტყუაჲ ესე ხვალისაგან და მოისრა ყოველი საცხოარი ეგვიპტელთაჲ, ხოლო საცხოართაგანი ძეთა ისრაწლისათაჲ არა მოკუდეს არცა ერთი.

K: და ყო უფალმან სიტყუაჲ ესე ხვალისაგან და მოისრა ყოველი საცხოვარი მეგვპტელთაჲ, ხოლო საცხოვარი ძეთა ისრაწლისათაჲ არა მოკუდა არცა ერთი.

Ex. 9:7

P5: ვ(ითარც)ა იხილა ფარაო {რ(ამეთოვ) არა მოკ|ოვდა საცხოართა^განი^ | ძეთა ი(სრა)წლისათაჲ ა<რცა ე>|რთ დაიმძიმა გ(ოვ)ლ<ი და არ>|ა გამოავლინა <ერი იგი>

P3: და იხილა ფარაო, რამეთუ არა მოკუდა საცხოვართაგანი ძეთა ისრაწლისათაჲ არცა ერთი. და დაიმძიმა გული ფარაო და არა გამოავლინა ერი იგი.

L: ვითარცა იხილა ფარაო, რამეთუ არა მოკუდა საცხოვართაგანი ძეთა ისრაწლისათაჲ, დაიმძიმა ფარაო გული თვსი და არა გამოავლინა ერი იგი.

K: ვითარცა იხილა ფარაო, რამეთუ არა მოკუდა საცხოვართაგანი ძეთა ისრაწლისათაჲ არცა ერთი, დაიმძიმა გული ფარაო და არა გამოავლინა იგინი.

Ex. 9:8

P5: ეტყოდა ო(უფალი) მოსეს <და აჰრონს> | და {რქ(ოვ)ა} მოიღეთ <თქ(ოვე)ნ სავ>|ს{წ ჳელითა} ნაც<არი საწ>|ოვმილისაგ(ა)ნ და <აღაფქოვ>|რიენ იგი მოსე ცად <წ(ინაშ)ე ფა>|როდსა და წ(ინაშ)ე მ<სახოვრ>|თა მისთა

P3: ეტყოდა უფალი მოსეს და აჰრონს და ჰრქუა: მოიღეთ თქუენ ჳელითა სავსწ ნაცარი საწუმილისაგან და აღაფქურიეთ იგი წინაშე ფარაოდსა და წინაშე მსახურთა მისთა.

L: ეტყოდა უფალი მოსეს და აჰრონს და ჰრქუა: მოიღეთ თქუენ სავსწ ჳელითა ნაცარი საწუმილისაგან და აღაფქურიეთ იგი მოსე ზეცად წინაშე

ფარაოისა და წინაშე მსახურთა მისთა.

K: ეტყოდა უფალი მოსეს და აჰრონს და ჰრქუა: მიიღეთ თქვენ ჳელი სავსე ნაცარი და აღაფქურიენ იგი ზეცად წინაშე ფარაოისთა და წინაშე მსახურთა მისთა.

Ex. 9:9

P5: და {ი}<ყავნ მტო>|ვერი ყ(ოვე)ლსა ქ(ოვე)ყ(ა)ნ<სა ეგვ>|ტისასა და იყო<ს კაცთა> | და ოთხფერე{თა} <ფაქლი> | გამომტკოვეფ<ლარე> | გამოსხმით კ(ა)ც<თა ზ(ედ)ა და> | ოთხფერეთა და ყ(ოვე)<ლსა ქ(ოვე)ყ(ა)-ნ>|ისა ეგვბტისასა

P3: და იყავნ მტუერი ყოველსა ქუეყანასა ეგვბტისასა, და იყოს კაცთა და ოთხფერეთა ფაქლი გამომტკოფოლვარე გამოსხმით კაცთა ზედა და ოთხფერეთა და ყოველსა ქუეყანასა ეგვბტისასა.

L: და იყო მტუერი ყოველსა ქუეყანასა ეგუბტისასა,

K: და იყავნ მტუერი ყოველსა ქუეყანასა ეგვბტისასა, და იყოს კაცთა ზედა და ოთხფერეთა ფაქლი გამომტფოლვარე კაცთა ზედა და ოთხფერეთა გამოსხმით ყოველსა ქუეყანასა ეგვბტისასა.

Ex. 9:10

P5: <და მოიღ>|{ეს} ნაცარი ი<გი საჯოვმ>|ილისად წ(ინაშ)ე ფარ<აოისა და> აღაფქოვრია <იგი ზეც>|ად და იყო ფაქ<ლი გამომ>|ტკოვ^ე^ფლარე {გა}<მოსხ>|მით კაცთა {ზ(ედ)ა} <და ოთხ>|ფერეთა

P3: და მოიღეს ნაცარი იგი საჯუმილისაგან წინაშე ფარაოისა და აღაფქურიეს ცად. და იყო ფაქლი გამომტკოფოლვარე გამოსხმით კაცთა ზედა და ოთხფერეთა.

L: და მოიღეს ნაცარი იგი საჯმილისაგან წინაშე ფარაოისა და აღაფქურია ცად. და იყო ფაქლი გამომტკოფულვარე გამოსხმით კაცთა ზედა და ყოველთა ოთხფერეთა

K: მოიღეს ნაცარი საჯუმილისაგან წინაშე ფარაოისა და აღაფქურია ზეცად. და იყო ფაქლი გამომტფოლვარე გამოსხმით კაცთა ზედა (39v) და ოთხფერეთა.

Ex. 9:11

P5: და ვ<ერ ეძლო> | გძრეოვლთა <მათ წინა> | დადგომად მ<ოსესა> | ფაქლისა მის<გან> | და იყო ფაქლი <იგი გრძნეოვ>^ლთა {მათ ზ(ედ)ა}^ | <და ყ(ოვე)ლ>სა ქ(ოვე)ყ(ა)ნ<ა>სა ეგვბ<ტისას>

P3: და ვერ ეძლო გრძნეულთა მათ წინა-დადგომად მოსესა ფაქლისა

მისგან, რამეთუ იყო ფაქლი იგი გრძნეულთა მათ ზედაცა და ყოველსა ქუეყანასა ეგვიპტისასა.

L: ვერ ეძლო გრძნეულთა მათ წინა-ადგომად მოსესა (92r) ფაქლისა მისგან, რომელ იყო ფაქლი იგი გრძნეულთაცა მათ ზედა და ყოველსა ქუეყანასა ეგვიპტისასა.

K: და ვერ შუედლეს წინა-დადგომად გრძნეულთა მათ მოსესთა ფაქლისა მის, რამეთუ იყო ფაქლი იგი გრძნეულთა მათცა ზედა და ყოველსა ქუეყანასა ეგვიპტისასა.

Ex. 9:12

P5: {გ(ა)ნფიცხნა} | <გ(ოვ)ლი ფ>{არაოფი და ა}|<რა ისმ>{ინა მისი ვ(ითარც)ა ოვ}|<ბრძა>{ნა ო(ვფალმა)ნ მოსეს |

P3: განფიცხნა გული ფარაოფი და არა ისმინა მისი, ვითარცა-იგი უბრძანა უფალმან მოსეს.

L: განფიცხნა გული ფარაოფისი და არა ისმინა მათი, ვითარცა-იგი უბრძანა უფალმან მოსეს.

K: განფიცხნა გული ფარაოფი და არა ისმინა მათი, ვითარცა უბრძანა უფალმან მოსეს.

Ex. 9:13

P5: <რქ(ოვ)ა> ო(ვფალმა)ნ მოსეს: აღიმ|<სთოვ>{ე ხვალე} წ(ინაშ)ე ფარა|<ოფ>ა და არქოვ მ|<ას ამ>ას იტყ(ვ)ს ო(ვფალ)ი ღ(მერთ)ი(?) ებ|<რაე>{ლ}თაფ გამოავ|<ლინე ე>რი ჩემი რ(აფთ)ა მსახ|<ოვრე>ბდე მე ოვდაბ|<ნოსა> {ზ(ედ)ა}

P3: ჰრქუა უფალმან მოსეს: აღიმსთუე ხვალე წინაშე ფარაოფსა და არქუ მას: ამას იტყვს უფალი: გამოავლინე ერი ჩემი, რაფთა მსახურებდენ მე უდაბნოსა ზედა,

L: აღიმსთვე ხვალე წინაშე ფარაოფისსა და არქუ მას: ამას იტყვის უფალი: გამოავლინე ერი ჩემი, რაფთა მსახურონ მე უდაბნოსა ზედა,

K: ჰრქუა უფალმან მოსეს: აღიმსთუე ხვალე წინაშე ფარაოფსსა და არქუ მას: ამას იტყვს უფალი: გამოავლინე ერი ჩემი, რაფთა მსახურებდენ მე უდაბნოსა ზედა,

Ex. 9:14

P5: რ(ამეთოვ) აწ ჟ(ა)მსა ჩქემს>ა ზ(ედ)ა მოვავლინე | {...} ყ(ოველ)ნივე შემთ|<ხოვევ>ანი> გოვლსა შ(ენ)სა | <და მსა>{ხოვრ}თა შ(ენ)თასა | <და ერ>{სა შ(ენ)სა ზ(ედ)ა} რ(აფთ)ა ოვწ|<ყოფი>{თ არა}ვინ არს ჩე|<მებრ>

ყ(ოველ)სა ქ(ოვე)ყ(ა)ნ(ა)სა {ზ(ედ)ა}

P3: რამეთუ აწ ჟამსა ამას მოვავლინო შენ ზედა ყოველნივე შემთხუევანი ჩემნი გულსა შენსა და მსახურთა შენთასა და ერსა შენსა ზედა, რადთა უწყოდით, რამეთუ არავინ არს ჩემებრ ყოველსა ქუეყანასა ზედა;

L: >

K: რამეთუ აწ ჟამსა ამას მოვავლინე ყოველნი შემთხუევანი შენნი გულსა შენსა და მსახურთა შენთასა და ერსა შენსა ზედა, რადთა უწყოდი, რამეთუ არავინ არს ჩემებრ ქუეყანასა ზედა;

Ex. 9:15

P5: <ხ(ოლო) აწ მ>ივავლინო ჳელი | <ჩ(ე)მი> {და} დაგცე შ(ე)ნ და | <ერი შ(ე)>ნი მოვსრა და <...>ოსრო(?) შ(ე)ნ ქ(ოვოვე)ყ(ა)ნ(ი)თ

P3: ხოლო აწ მივავლინო შენ ზედა ჳელი ჩემი და დაგცე შენ ქუეყანით.

L: ხოლო აწ მივავლინო ჳელი ჩემი, დაგცე შენ ქუეყანით.

K: ხოლო აწ მოვავლინო ჳელი ჩემი და დაგცე შენ ქუეყანით.

Ex. 9:16

P5: რ(ამეთოვ) | <და ვ>{ე} ამისთვს იმარხ^ე | <რ(ადთ)ა ვ>{ა}ჩოვენო შ(ე)ნ ზ(ედ)ა ძ<ალი ჩ>(ე)მი და რ(ადთ)ა გ(ანი)თქო<ვას ს>{ა}ხელი ჩემი ყ(ოველ)სა ქ(ოვე)ყ(ა)ნა{^ასა} | <ზ(ედ)ა>

P3: რამეთუ და-ვე-ამისთვს-იმარხე, რადთა ვაჩუენო ძალი ჩემი შენ ზედა, და რადთა განითქუას სახელი ჩემი ყოველსა ქუეყანასა;

L: რამეთუ ამისთვს დაემარხე, რადთა ვაჩინო ძალი ჩემი შენ ზედა, და რადთა განითქუას სახელი ჩემი ყოველსა ქუეყანასა ზედა;

K: რამეთუ და-ვე-ამისთვს-იმარხე, რადთა ვაჩუენო ძალი ჩემი შენ მიერ, და რადთა განითქუას სახელი ჩემი ყოველსა ქუეყანასა ზედა;

Ex. 9:17

P5: {კ(ოვ)ლ(ა)დ იპყრობ ველა ^{ერსა} ჩემსა^ არა გამოვლინებად მა|თა

P3: რამეთუ კუალად მერმეცა იპყრობ-ველა შენ ერსა ჩემსა არა გამოვლინებად მათა.

L: რამეთუ კუალად მერმეცა იპყრობ-ველა შენ ერსა ჩემსა არა გამოვლინებად.

K: რამეთუ კუალად მერმეცა იპყრობ-ველა შენ ერსა ჩემსა არა გამოვლინებად მათდა.

Ex. 9:18

P5: აპა ესერა ვაწოვ|მო მე ამას ოდენ ჟ(ა)მსა | ხვალე სეტყოვად დიდ|ძალი ფრიად რ(ომე)ლ ეგევ|ვ(ითა)რი არასადა ყოფილ {ი}|ყო ქ(ოვე)ყ(ა)ნასა ზ(ედ)ა ვინაჲ | დღითგ(ა)ნ დაებადა კ(ა)ცი ვ(იდრ)ე | აქა დღედმდე

P3: აპა ესერა მე ვაწოვმო ამას ჟამსა ოდენ ხვალე სეტყუად დიდძალი ფრიად, რომელ ეგვეითარი არასადა იყო ქუეყანასა ზედა ეგვპტისასა, ვინაჲთ დღითგან დაებადა ვიდრე აქა დღედმდე.

L: და აპა ესერა მე ვაწუიმო ამას ჟამსა ოდენ სეტყუად დიდძალი ფრიად, რომელ ეგვეითარი არა ყოფილ იყოს ყოველსა ქუეყანასა ეგვიპტისასა, ვიდრე აქამომდე.

K: აპა ესერა მე ვაწუიმო ამას ოდენ ჟამსა ხვალე სეტყუად დიდძალი ფრიად, რომელ ეგვეითარი არასადა იყოს ქუეყანასა ეგვპტისასა, ვინაჲ დღითგან დაებადა ვიდრე აქამომდე.

Ex. 9:19

P5: ხ(ოლო) აწ შენ იწრაფე და შეკრიბე საცხოარი შ(ე)ნი | და რავდენი რაჲ არს შ(ე)ნი | ველსა გარე რ(ამეთოვ) ყ(ოვე)ლი კ(ა)ცი | გინა საცხოარი რ(ომელ)ი იპო|ვოს ველსა ზ(ედ)ა და არა | შევიდეს სახლსა დაე|ცეს სეტყოვად და {მოკ}ოვ^დეს^

P3: ხოლო აწ შენ იწრაფე და შეკრიბე საცხოვარი შენი და რაოდენი-რაჲ არს ველსა გარე, და რომელი არა შევიდეს სახლსა, დაეცეს მას და მოკუდეს.

L: ხოლო აწ შენ ისწრაფე და შეკრიბე საცხოარი შენი და რაჲ არს შენი ველსა გარე, რამეთუ ყოველი კაცი და საცხოარი, რომელი იპოოს ველსა გარე და არა შევიდეს იგი სახლსა, დაეცეს მას ზედა სეტყუად და მოკუდეს.

K: ხოლო აწ შენ ისწრაფე და შეკრიბე ცხოვარი შენი და რავდენი-რაჲ არს შენი ველსა გარე, რამეთუ ყოველი კაცი და საცხოვარი, რომელი იპოოს ველსა გარე და არა შევიდეს სახლად, დაეცეს მას სეტყუად და მოკუდეს.

Ex. 9:20

P5: რ(ომე)ლთა-იგი ეშინოდა სიტყვათსო(ვფლ)ისამსახ|ოვრთაგ(ა)ნთა ფარა|ოფთა შეკრიბეს საცხოარი მათი სახლსა |

P3: რომელთა-იგი ეშინოდა სიტყვა მის უფლისაგან მსახურთა მათ ფარაოფთა, შეკრიბეს საცხოვარი მათი სახლებსა.

L: რომელთა-იგი ეშინოდა სეტყვა მისგან უფლისა მსახურთა ფარაოფთა, შეკრიბეს ცხოარი მათი სახლებსა.

K: რომელთა ეშინოდა სიტყვათს უფლისა მსახურთა მათ ფარაოფთა, შეკრიბეს საცხოვარი მათი სახლებსა.

Ex. 9:21

P5: ხ(ოლო) რ(ომელი) არა ერჩდა გონე|ბითა სიტყოვასა ო(ვფლ)ისა|სა დაოტევეს საცხო|რი ველსა ზ(ედ)ა

P3: ხოლო რომელი არა ერჩდა გონე|ბითა სიტყუასა მას უფლისასა, დაუტევეს საცხოვარი მათი ველსა ზედა.

L: ხოლო რომელი არა ერჩდა გონე|ბითა სიტყუასა მას უფლისასა, დაუტევეს საცხოვარი მათი ველსა ზედა.

K: ხოლო რომელი არა ერჩდა გონე|ბითა სიტყუასა უფლისასა, დაუტევეს საცხოვარი მათი ველსა.

Ex. 9:22

P5: რქ(ოვ)ა ო(ვფალმა)ნ | მოსეს გ(ა)ნირთხ ჳელი | შ(ე)ნი ზეცად და იყოს სეტყოვად ყ(ოვე)ლსა ქ(ოვე)ყ(ა)ნასა ^ეგვპტისასა^ | კ(ა)ცსა ზ(ედ)ა და საცხოვარსა | და ყ(ოვე)ლსა მწოვანვილსა | ქ(ოვე)ყ(ა)ნისასა

P3: ჰრქუა უფალმან მოსეს: განირთხ ჳელი შენი ზეცად და იყოს სეტყუად ყოველსა ქუეყანასა ეგვპტისასა, კაცსა ზედა და საცხოვარსა და ყოველსა მწუანვილსა ველისასა.

L: ჰრქუა უფალმან მოსეს: განირთხ ჳელი შენი ზეცად და იყოს სეტყუად ყოველსა ქუეყანასა ეგუიპტისასა, კაცთა ზედა და საცხოვარსა და ყოველსა მწუანვილსა ქუეყანისასა.

K: ჰრქუა უფალმან მოსეს: განირათხ ჳელი შენი ზეცად და იყოს სეტყუად ყოველსა ქუეყანასა ეგვპტისასა, კაცთა ზედა და საცხოვართა.

Ex. 9:23

P5: განირ{თხა ჳე}|ლი [თვხი მოსე ზეცად] | და ო(ვფალმა)ნ მოსცა სეტყუად | და მიმოვიდოდა წყალი | ქ(ოვე)ყ(ა)ნასა ზ(ედ)ა [და აწვმა ო(ვფალმა)ნ] | სეტყ(ოვ)ად ყ(ოვე)ლსა {ქ(ოვე)ყ(ა)ნასა} |ეგვპტისასა

P3: განირთხა ჳელი თვხი მოსე ზეცად და უფალმან მოსცა ქუხილი და სეტყუად და მიმოვიდოდა წყალი ქუეყანასა ზედა; და აწვმა უფალმან სეტყუად ყოველსა ქუეყანასა ეგვპტისასა.

L: განირთხა ჳელი მოსე ზეცად და უფალმან მოსცა ქუხილი და სეტყუად და მიმოვიდოდა წყალი ქუეყანასა ზედა; და წუიმა უფალმან სეტყუად ყოველსა ქუეყანასა ეგუიპტისასა.

K: განირთხა მოსე ჳელი თვხი ზეცად და მოსცა უფალმან ქუხილი და სეტყუად და მიმოვიდოდა წყალი ქუეყანასა ზედა; და აწვმა უფალმან სეტყუად ყოველსა ქუეყანასა ეგვპტისასა.

Ex. 9:24

P5: {და იყო სეტქ|ყოფად იგი და ცეცხლი სეტქ|ოვსა მას შინა} ალატყდე|ბოდა რ(ამეთოვ) სეტყოფად იგი [დიდ] {იყო} ფ(რია)დ რ(ომე)ლ არა ყოფ^ილ^ | იყო ეგვპტეს შ(ი)ნა ვინაფთ|გ(ან) იყო ნათესავი მას ზ(ე)და |

P3: იყო სეტყუად იგი, და ცეცხლი სეტყუასა მას შინა აღადყდებოდა. ხოლო სეტყუად იგი იყო დიდ ფრიად, რომელ არა ყოფილ იყო ეგვპტეს, ვინაფთგან იყო ნათესავი მას ზედა.

L: და იყო სეტყუასა მას შინა ცეცხლი აღატყდებოდა. ხოლო სეტყუად იგი იყო დიდ ფრიად, რომელ არა ყოფილ იყოს ეგვიპტეს, ვინაფთგან იყო ნათესავი მას ზედა.

K: (40r) იყო სეტყუად და სეტყუასა მას შინა აღატყდებოდა ცეცხლი. ხოლო სეტყუად იგი იყო დიდ ფრიად, რომელ არა ყოფილ იყო ეგვპტეს, ვინაფთგან იყო ნათესავი მას ზედა.

Ex. 9:25

P5: და დასცა სეტყოფამან მან | ყ(ოვე)ლსა ქ(ოვე)ყ(ა)-ნასა ეგვპტისასა კ(ა)ც(ი)თგ(ა)ნ მიპიროვტყოვ|ამდე და ყ(ოვე)^ლ^ი მწოვ^ა^ნვილი | მოსრა სეტყოფამან და | ყ(ოველ)ი ხვ ველთა ზ(ე)და შემოვს|რა სეტყოფამან

P3: და დასცა სეტყუამან მან ყოველსა ქუეყანასა ეგვპტისასა კაცითგან მიპირუტყუადმდე და ყოველი მწუანვილი მოსრა სეტყუამან და ყოველი ხვ ველისად შემუსრა სეტყუამან.

L: და დასცა სეტყუამან მან ყოველსა ქუეყანასა (92v) ეგვიპტისასა კაცითგან მიპირუტყუადმდე და ყოველი მწუანვილი მოსრა სეტყუამან და ყოველი ხე ველთად შემუსრა.

K: და დასცა სეტყუამან მან ყოველსა ქუეყანასა ეგვპტისასა კაცითგან მიპირუტყუამდე და ყოველი მწუანვილი მოსრა სეტყუამან მან და ყოველი ხვ ველისად მოსრა.

Ex. 9:26

P5: ხ(ოლო) ქ(ოვე)ყ(ა)ნა|სა მას [გეს]ემისასა სა|და იგი იყვნეს ძენი ი(სრა)ჭლი|სა^ნი არა იყო სეტყოფად

P3: ხოლო ქუეყანასა მას გესემისასა, სადა-იგი იყვნეს ძენი ისრაჭლისანი, არა იყო სეტყუად.

L: >

K: ხოლო ქუეყანასა გესამისასა, სადა-იგი იყვნეს ძენი ისრაჭლისანი, არა იყო სეტყუად.

Ex. 9:27

P5: მიავლინა [ფარაო] და {მო}|{ოვწოდა მოსეს} და {აპრო}|{ონს და რქ(ოვ)ა ვცოდე აწლა} | Not readable

P3: მიავლინა ფარაო და მოუწოდა მოსეს და აპრონს და პრქუა მათ: ვცოდე აწლა უფლისა მიმართ. უფალი მართალ არს, ხოლო მე და ერი ჩემი შეცოდებულ ვართ.

L: მიავლინა ფარაო და მოუწოდა მოსეს და აპრონს. პრქუა: ვცოდე აწლა. უფალი მართალ არს, ხოლო მე და ერი ჩემი შეცოდებულ ვართ.

K: მოუწოდა ფარაო მოსეს და აპრონს და პრქუა: ვცოდე აწლა, უფალი მართალ არს, ხოლო მე და ერი ჩემი შეცოდებულ ვართ.

Ex. 9:28

P5: Not readable

P3: ილოცეთ ჩემთვის უფლისა მიმართ და დასცხრენ ყოფად ქუხილნი ესე უფლისანი და სეტყუად და ცეცხლი, და განგავლინნე თქვენ და არღარა შესძინოთ დადგომად.

L: ილოცეთ ჩემთვის უფლისა მიმართ, დასცხრენ ყოფად ქუხილნი ესე ღმრთისანი, სეტყუად და ცეცხლი, და განგავლინნე თქვენ და არღარა შესძინო დადგომად.

K: ილოცეთ ჩემთვის უფლისა მიმართ და დასცხრენ ყოფად ქუხილნი ესე ღმრთისანი და სეტყუად და ცეცხლი, და განგავლინნე თქვენ და არღარა შესძინო დადგომად.

Ex. 9:29

P5: Not readable

P3: პრქუა მას მოსე: ვითარცა განვიდე ქალაქით, განვიპყრნე ჳელნი ჩემნი ღმრთისა მიმართ, და ჳმანი ესე დასცხრენ, და სეტყუად და ჳჳმად არღარა იყოს მერმე, რადთა სცნათ, რამეთუ უფლისად არს ქუეყანად.

L: პრქუა მას მოსე: ვითარცა განვიდე ქალაქით, განვიპყრნე ჳელნი ჩემნი ღმრთისა მიმართ, და ჳმანი ესე დასცხრენ, სეტყუად და ჳჳმად არღარა იყოს მერმე, რადთა სცნათ, რამეთუ უფალი არს ქუეყანად.

K: პრქუა მას მოსე: ვითარცა განვიდე ქალაქით, განვიპყრნე ჳელნი ჩემნი ღმრთისა მიმართ, და ჳმანი ესე დასცხრენ, და სეტყუად და ჳჳმად არღარა იყოს მერმე, რადთა სცნათ, რამეთუ უფლისად არს ქუეყანად.

Ex. 9:30

P5: <ხ(ოლო)> | შ(ე)ნ და მსახოვრნი <შ(ე)ნნი ვიც>|ნი რ(ამეთოვ) არღარა

გე{ში}<ნის ღ(მრ)თი>|სა

P3: ხოლო შენ და მსახურნი შენნი გიცნი, რამეთუ არა გეშინის ღმრთისა.

L: ხოლო შენ და მსახურნი შენნი გიცნი, რამეთუ არა გეშინის ღმრთისა.

K: ხოლო შენ და მსახურნი შენნი გიცნი, რამეთუ არა გეშინის შენ ღმრთისა.

Ex. 9:31

P5: სელი [და ქრთილ]<ი იგოვე>|მა რ(ამეთოვ) ქერი წარმო <ოდენ> | დგომილ იყო და სე<ლი თეს>|ლოოდა

P3: სელი და ქრთილი იგუემა, რამეთუ ქრთილი წარმო-ოდენ-დგომილ იყო და სელი თესლოოდა.

L: სელი და ქრთილი იგუემა, რამეთუ ქრთილი წარმო-ოდენ-დგომილ იყო და სელი თესლოოდა.

K: სელი და ქრთილი იგუემა, რამეთუ ქრთილი წარმო-ოდენ-დგომილ იყო და სელი თესლოოდა.

Ex. 9:32

P5: ხ(ოლო) იფქლი და ასლი> | არლა იგოვემა რ(ამეთოვ) <მცხოვედ> | იყო

P3: ხოლო იფქლი და ასლი არა იგუემა, რამეთუ მცხუედ იყო.

L: ხოლო იფქლი და ასლი არა იგუემა, რამეთუ მცხუედი იყო.

K: ხოლო იფქლი და ასლი არა იგუემა, რამეთუ მცხუედ იყო.

Ex. 9:33

P5: გამოვიდა მო<სე გა>|რეშე ქ(ა)ლ(ა)ქსა ფა{რ}<აოახა> | და განიპყრნა <ველნი> | თვსნი [ო(ვფლ)ისა] მიმ<ართ და> | ქოვხილი იგი დასცხ>|რა {და სეტყოვად და} <წვმა> | არლარა დასწოვ<თა ქ(ოვე)ყ(ა)-ნ(ა)>^სა ზ(ედ)ა^

P3: გამოვიდა მოსე გარე ქალაქით ფარაოახგან და განიპყრნა ველნი თვსნი უფლისა მიმართ, და ქუხილი იგი დასცხრა, და სეტყუად და წვმად არლარა დასწუთა ქუეყანასა ზედა.

L: გამოვიდა მოსე გარე ქალაქით ფარაოახგან და განიპყრნა ველნი თვსნი უფლისა მიმართ, და ქუხილი იგი დასცხრა, და სეტყუად და არლარა სწუთა ქუეყანასა ზედა.

K: გამოვიდა მოსე ქალაქით გარე ფარაოახგან და განიპყრნა ველნი თვსნი უფლისა მიმართ, და ქუხილი იგი დასცხრა, და სეტყუად და წუიმად არლარა დასწუთა ქუეყანასა ზედა.

Ex. 9:34

P5: ვ<(ითარც)ა იხი>{ლა ფ}არაო რ(ამეთოვ) ქოვ<ხილნი> იგი დასცხრეს და | <სეტყო>{ვაჲ} და წვმანი | <დაკლე>{ბოვ}ლად (?) შესძინა | <ცოდვ>აჲ დაიმძიმა გოვ<ლი მი>{ს}ი და მსახოვრთ|<ა მის>{თ}აჲ

P3: ვითარცა იხილა ფარაო, რამეთუ ქუხილნი იგი დასცხრეს და სეტყუაჲ და წვმანი, შესძინა ცოდვად და დაიმძიმა გული მისი და მსახურთა მისთაჲ.

L: ვითარცა იხილა ფარაო, რამეთუ ქუხილი დასცხრეს, სეტყუაჲ და წუიმაჲ, შესძინა ცოდვად და დაიმძიმა გული თუისი და მსახურთა მისთაჲ.

K: ვითარცა იხილა ფარაო, რამეთუ ქუხილი დასცხრა და სეტყუაჲ და წვმაჲ, შესძინა ცოდვაჲ და დაიმძიმა გული თვისი და მსახურთა მისთაჲ.

Ex. 9:35

P5: და გ(ა)ნიფიცხ|<ა გ(ოვ)ლი> ფარაოჲსი და არ|<ა გამო>ავლინნა ძენი ი(სრა)ჴლი|<სანი ვ(ითარც)>ა ეტყოდა ო(ვფალ)ი მო^სეს^

P3: და განიფიცხა გული ფარაო და არა გამოუტევნა ძენი ისრაჴლისანი, ვითარცა ეტყოდა უფალი მოსეს.

L: და განიფიცხნა ფარაო და არა გამოავლინნა ძენი ისრაჴლისანი, ვითარცა ეტყოდა უფალი მოსეს.

K: განიფიცხნა ფარაო და არა გამოავლინნა ძენი ისრაჴლისანი, ვითარცა ეტყოდა უფალი მოსეს.

BIBLIOGRAPHY

აბულაძე et al. (eds.), *ძველი აღთქმა* = ო. აბულაძე, ნ. გოგუაძე, ვ. კეკელია, ო. ც. ქურციკიძე (eds.), *ბიბლია, ძველი აღთქმა*, ტ. I, თბილისი, 2017, გვ. 190-197.

გაფრინდაშვილი, „ლექციონარის უცნობი ფრაგმენტი A-1390“ = ნ. გაფრინდაშვილი, „ლექციონარის უცნობი ფრაგმენტი A-1390 ხელნაწერის მიხედვით“, *მრავალთავი* 25 (2017), გვ. 49-58.

გაფრინდაშვილი, „უცნობი პალიმფესტური ფრაგმენტი“ = ნ. გაფრინდაშვილი, „ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული იერუსალიმური ლექციონარის უცნობი პალიმფესტური ფრაგმენტი (A-1390, H-3189, Svan. 12 ხელნაწერების მიხედვით)“, *საერთაშორისო კონფერენციის „არქივთმცოდნეობა, წყაროთმცოდნეობა - ცენტრები და გამოწვევები“ მასალები*, თბილისი, 2018, გვ. 8-18.

გაფრინდაშვილი, „ქართული პალიმფესტი (Par. georg. 5)“ = ნ. გაფრინდაშვილი, „საფრანგეთის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში დაცული ქართული პალიმფესტი (Par. georg. 5)“, *მრავალთავი* 26 (2019), გვ. 17-31.

დანელია, *იერემიას წინასწარმეტყველების ძველი ქართული ვერსიები...* = კ. დანელია,

- იერემიას წინასწარმეცვევლების ძველი ქართული ვერსიები და მათი ენა (საკანდ. დისერტაცია), (თბილისი, 1965).
- თაყაიშვილი**, *ქართული ხელნაწერები* = ე. თაყაიშვილი, *პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიმუში*, პარიზი, 1933.
- ინგოროყვა**, „მოკლე მიმოხილვა“ = პ. ინგოროყვა, „ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა“, *მნათობი* 4, თბილისი, 1939, გვ. 94-138.
- კეკელიძე**, *ძველი ქართული დიფერენციალის ისტორია* = კ. კეკელიძე, *ძველი ქართული დიფერენციალის ისტორია*, ტ. I, თბილისი, 1960.
- მელიქიშვილი**, *ხუთწიგნეული* = ნ. მელიქიშვილი, *ხუთწიგნეული ძველი ქართული დიფერენციალის მიხედვით* (საკანდ. დისერტაცია), თბილისი, 1974.
- მიროტაძე**, *პირველი მეფეთას საკითხავები* = ნ. მიროტაძე, *პირველი მეფეთას საკითხავები ქართულ დიფერენციალში: მიმართება ქართულ და ბერძნულ წყაროებთან* (დისერტაცია ფილოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად), თბილისი, 2021.
- შანიძე** და სხვ., *ქართული დიფერენციალის პარიზული ხელნაწერი* = ა. შანიძე, *ქართული დიფერენციალის პარიზული ხელნაწერი, ძველი და ახალი აღთქმის საკითხავები*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს კ. დანელიამ, სტ. ჩხენკელმა და ბ. შავიშვილმა; გამოკვლევა დაურთო კორნელი დანელიამ, ტ. 1, ნაწ. 1, თბილისი, 1987.
- შანიძე** და სხვ., *ქართული დიფერენციალის პარიზული ხელნაწერი* = ა. შანიძე, *ქართული დიფერენციალის პარიზული ხელნაწერი, ძველი და ახალი აღთქმის საკითხავები*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს კ. დანელიამ, სტ. ჩხენკელმა და ბ. შავიშვილმა; გამოკვლევა დაურთო კორნელი დანელიამ, ტ. 1, ნაწ. 2, თბილისი, 1992.
- ცინდელიანი**, „მეფეთა“ *პირველი ორი წიგნის ძველი ქართული რედაქციები* = ე. ცინდელიანი, „მეფეთა“ *პირველი ორი წიგნის ძველი ქართული რედაქციები (ტექსტი და გამოკვლევა)*. [სადისერტაციო შრომა ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიტატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად], თბილისი, 1967.
- ხაჩიძე** და სხვ., *მარხვანი* = მარხვანი, *წმ. გიორგი მთაწმიდელის რედაქცია*, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს და საძიებლები დაურთეს ლ. ხაჩიძემ, ე. კოჭლამაზაშვილმა, ლ. ახობაძემ, ე. კვიციანიამ, ლელა ხაჩიძის რედაქციითა და გამოკვლევით, ორ ტომად, თბილისი, 2022.
- ხახანაშვილი**, „ქართული ხელნაწერები“ = ალ. ხახანაშვილი, „პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები“, *მოამბე*, 1 (1898), გვ. 1-20.
- Кекелидзе**, *Иерусалимский Канонарь* = Кекелидзе К., *Иерусалимский Канонарь VII века*, Грузинская версия (Тифлис, 1912).
- Kajaia et al.**, *Georgian Palimpsests at the National Centre of Manuscripts = Georgian Palimpsests at the National Centre of Manuscripts, Catalogue, Texts, Album*, edited by Lamara Kajaia, Khatuna Gaprindashvili, Tsitsino Guledani, Natia Mirotadze, Dali Chitunashvili and Irma khositashvili, Tbilisi, 2017.
- Macler**, *Catalogue des manuscrits* = F. Macler, *Catalogue des manuscrits arméniens et*

géorgiens de la Bibliothèque nationale (Paris: Impr. Nationale, 1908).

Outtier, „კ. კველიძე და ქართული ლექციონარის საკითხები“ = B. Outtier, „კ. კველიძე და ქართული ლექციონარის საკითხები“, *მნავარტავი* X (1983), 27-33.

Tarchnischvili, *Le grand Lectionnaire I* = M. Tarchnischvili, *Le grand Lectionnaire de l'église de L'Jérusalem (Ve-VIIIe siècle)*, Tome I, (Leuven: Peeters Publishers, 1959).

Tarchnischvili, *Le grand Lectionnaire II* = M. Tarchnischvili, *Le grand Lectionnaire de l'église de L'Jérusalem (Ve-VIIIe siècle)*, Tome II, (Leuven: Peeters Publishers, 1960).

The Old Georgian Lectionary as contained in the Paris, Kal, Latal, and Sinai manuscripts, *TITUS text base*, University of Frankfurt, Institut for Empirical Linguistics, 2002, link:

<https://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/cauc/ageo/lekt/lektpar/lektp.htm>

Centre for the Study of Manuscript Cultures

University of Hamburg (Germany)

eka.kvirkvelia@uni-hamburg.de, mariam.kamarauli@uni-hamburg.de

პარიზში დაცული ქართული პალიმფსესტის Paris, BnF, géorg. 5 ანალიზი მულტიმედიური გამოსახულების გამოყენებით – წინასწარი ანგარიში

რეზიუმე

საფრანგეთის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართულ ხელნაწერთა კოლექციაში დაცულია პალიმფსესტური ხელნაწერი Paris, BnF, géorg. 5, რომლის ზედა ფენა წარმოადგენს გიორგი მთაწმიდელის მიერ თარგმნილ-რედაქტირებულ ლიტურგიკულ-ჰიმნოგრაფიულ კრებულს – მარხვანს, ხოლო ქვედა ფენა სამ სხვადასხვა ტექსტს შეიცავს. ლიტურგიკული თვალსაზრისით მათ შორის განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია ასომთავრულით გადაწერილი ლექციონარი, რომელიც იერუსალიმურ ტრადიციას ასახავს.

European Research Council (ERC)-ის მიერ დაფინანსებული პროექტის „მწიგნობრობის განვითარება კავკასიის ტერიტორიებზე (DeLiCaTe)“

ფარგლებში, რომელიც ჰამბურგის უნივერსიტეტის ხელნაწერთა კულტურის შემსწავლელი ცენტრის ბაზაზე პროფ. იოსტ გიპერტის ხელმძღვანელობით ხორციელდება, შესაძლებლობა მოგვეცა Paris, BnF, géorg. 5-ის ქვედა ფენის ტექსტი MuSiS-ის აპარატით გადაღებული მულტისპექტრული ფოტოების გამოყენებით ამოგვეკითხა. შესაბამისად, წარმოდგენილი სტატიით ვაქვეყნებთ ბევრად მეტ მასალას Paris, BnF, géorg. 5-ის ქვედა ფენაში დაცული იერუსალიმური ტიპის ლექციონარის ტექსტისა და შედგენილობის შესახებ, ვიდრე მეცნიერებისთვის აქამდე იყო ცნობილი. აღსანიშნავია ისიც, რომ Paris, BnF, géorg. 5-ის კითხვადი პალიმფსესტური გვერდების სრული ტექსტი გამოკვლევითურთ პროექტის შემაჯამებელ ნაშრომში გამოქვეყნდება. წარმოდგენილი სტატია კი გახლავთ ჩვენი კვლევის წინასწარი ანგარიში.

Paris, BnF, géorg. 5-ის ქვედა ფენაში დაცული იერუსალიმური ტრადიციის ლექციონარის სრულად ამოკითხვა და გამოცემა რამდენიმე მიზეზის გამო არის მნიშვნელოვანი. ერთი მხრივ, იგი დამატებით სიცხადეს შეიტანს იერუსალიმური ტიპის ლექციონარების სტრუქტურის შესწავლის საქმეში, მეორე მხრივ კი, ახალ ტექსტოლოგიურ მასალას მოგვცემს ძველი და ახალი აღთქმის საკითხავების სახით, რომლებიც ძველი ქართული თარგმანებისაგან განსხვავებულია.

Paris, BnF, géorg. 5 შეიცავს 292 ფურცელს. აქედან 76 პალიმფსესტური ფურცელი 29-38 რვეულებზეა გამოყენებული. პირველი პალიმფსესტური ხელნაწერი (8 ფურცელი) გადაწერილია ნუსხურით და, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში არის აღნიშნული, იერუსალიმური ტრადიციის ამსახველ ლექციონარს შეიცავს. ამ ეტაპისთვის იდენტიფიცირებული გვაქვს ექვსი საკითხავი. მეორე პალიმფსესტური ხელნაწერი (4 ფურცელი) გადაწერილია ასევე ნუსხურით, თუმცა განსხვავებული ხელით. მასში დაცული ტექსტი ზატიკის პერიოდის ჰიმნოგრაფიულ მასალას უნდა წარმოადგენდეს.

სტატიაში ყურადღება გამახვილებულია მესამე პალიმფსესტურ ხელნაწერზე. ამ ეტაპისთვის 128 პალიმფსესტური გვერდიდან ამოკითხული და იდენტიფიცირებული გვაქვს 80 გვერდი, 48 გვერდი კი არ იკითხება. პალიმფსესტური ხელნაწერი გადაწერილია მცირე ზომის ოვალური ასომთავრული ასოებით. ზოგიერთ გრაფემას ვერტიკალური ხაზი წაგრძელებული აქვს. საზედაო ასოები არ არის ორნამენტირებული. საკითხავების სათაურები დაწერილია სინგურით, რის გამოც ისინი სრულად არის გადარეცხილი. სინგურით უნდა იყოს დაწერილი სხვა ლიტურგიკული აღნიშვნები: *ფსალმური*, *დასდებელი*, *აღელეა*, *ობითა* და სხვა. განკვეთილობის ნიშნად გამოყენებულია ერთწერტილი სტრიქონის ზედა

ნაწილში, ზოგიერთი მუხლის ან საკითხავის დასასრულს კი – სამწერტილი. პალიმფსესტური ხელნაწერი დაქარაგმების ადრეულ ნიშნებს არ ავლენს. პალეოგრაფიული თვალსაზრისით იგი IX-X საუკუნეებში უნდა იყოს გადაწერილი, უფრო ზუსტი თარიღის თქმა რთულია.

რაც შეეხება ლექციონარის შედგენილობას, ამ ეტაპისთვის იდენტიფიცირებული გვაქვს ლექციონარის 59 საკითხავი, რომლებიც საეკლესიო წლის კალენდრის სხვადასხვა დღეს განეკუთვნება. პირველი საკითხავი 24 დეკემბრისაა, ბოლო კი – სულთმოფენობის. შესაბამისად, ლექციონარი სრული შედგენილობისა უნდა ყოფილიყო შობიდან სულთმოფენობის ჩათვლით.

ამოკითხული საკითხავების მიხედვით აღვადგინეთ პალიმფსესტური ლექციონარის სტრუქტურაც. ისინი 21 რვეულზე უნდა ყოფილიყო განაწილებული. რეკონსტრუქცია, ბუნებრივია, პირობითია. თუმცა პალიმფსესტურ ფურცლებზე წარმოდგენილი საკითხავები და მათი თანმიმდევრობა ცხადყოფს, რომ იგი პარიზის ლექციონართან შედარებით მცირე რაოდენობის საკითხავებს შეიცავდა.

ჩვენ მიერ ამოკითხული ლექციონარის საკითხავები არაერთგვაროვან სურათს აჩვენებს, ამიტომ მათი ერთ კონტექსტში განხილვა არ იქნება მართებული. სტატიის მიზანმიმართულად გამოქვეყნებულია დიდმარხვის მეხუთე კვირის ოთხშაბათის საკითხავი გამოსვლათა წიგნიდან (Ex. 8.20 – 9.35, no. 496) პარალელური წაკითხვებით Paris, BnF, géorg. 5-ის (P5), პარიზის (P3), ლატალისა (L) და კალას (K) ლექციონარებიდან. ჩვენი მიზანია, აღნიშნული საკითხავის მაგალითზე სამეცნიერო საზოგადოებას ვაჩვენოთ Paris, BnF, géorg. 5-ში დაცული ლექციონარის ტექსტის თავისებურებანი და მისი მნიშვნელობა ძველი და ახალი აღთქმის წიგნების ქართული თარგმანის კვლევის თვალსაზრისით. საკითხავი გამოსვლათა წიგნიდან შეირჩა შემდეგი მიზეზით: ის ერთადერთია, რომელსაც ზემოთ ჩამოთვლილი ყველა ლექციონარი შეიცავს. უნდა აღინიშნოს, რომ ტექსტი ძირითადად მიჰყვება პარიზის, კალასა და ლატალის ლექციონარებს. Paris, BnF, géorg. 5-ში დაცული ლექციონარის თავისებური წაკითხვები ზოგჯერ ასევე დასტურდება ან პარიზის, ან ლატალის, ან კალას ლექციონარებში, მაგრამ ზოგიერთ ვარიანტს არც ერთ სხვა ლექციონარში ანალოგი არ ეძებნება. სტატიის მიზანმიმართულად ამგვარი ორიგინალური იკითხვისებია განხილული.

გარდა ამისა, საკითხავი no. 496 შევადარეთ გამოსვლათა წიგნის ძველი ქართული თარგმანის შემცველ ხელნაწერებსაც. საკითხავის ეს მუხლები ექვს კოდექსში არის დაცული: O (ოშკის ბიბლია, Ivir. georg. 1, 978 წ.), B (ხეც A-455, ბაქარის ნაბეჭდი ბიბლია), A (ხეც H-1207, XVIII ს.), K (ქუთ.

28, 1681 წ.), C (ხეც A-179, 1669 წ.) და S (ხეც A-51, XVII-XVIII სს.). ძველი აღთქმის ახალ გამოცემაში (2017 წლის) მითითებული ოთხი რედაქციიდან (OB, AK, C, S) Paris, BnF, géorg. 5-ის ქვედა ფენაში დაცული ლექციონარი, აგრეთვე სხვა ლექციონარების (P3, L, K) ტექსტები, უფრო ახლოს დგას OB რედაქციასთან. უმეტეს მუხლებში ლექციონარების ტექსტი OB-ს იდენტურია, მაგრამ ზოგიერთ შემთხვევაში განსხვავდება მათგან. სტატიაში სწორედ განსხვავებული შემთხვევებია განხილული.

Paris, BnF, géorg. 5-ის პალიმფსესტურ ხელნაწერზე მუშაობა გრძელდება. დაგეგმილი გვაქვს რთულად ამოსაკითხი გვერდების მულტისფექტრულად ხელახალი გადაღება უახლესი ტექნოლოგიის (MSI) მეშვეობით, რომელსაც ჰამბურგის უნივერსიტეტის ხელნაწერთა კულტურის შემსწავლელი ცენტრის ლაბორატორია უზრუნველყოფს. აღნიშნული ტექნოლოგია საშუალებას მოგვცემს, პალიმფსესტი კიდევ უფრო სრულყოფილად ამოვიკითხოთ და Paris, BnF, géorg. 5-ის პალიმფსესტურ ფურცლებზე დაცული ტექსტები “DeLiCaTe”-ის პროექტის ფარგლებში სრულად გამოვცეთ. მათი გამოცემის შემდეგ ძველი და ახალი აღთქმის ქართული თარგმანებით დაინტერესებულ მეცნიერებს ხელთ ექნებათ კვლევისთვის საინტერესო მასალა და შეეძლებათ ცალკეულ საკითხავთა წარმომავლობისა და მიმართების დადგენა ძველ ქართულ თარგმანებთან.

ხელნაწერი კულტურების კვლევის ცენტრი
ჰამბურგის უნივერსიტეტი (გერმანია)
eka.kvirkvelia@uni-hamburg.de,
mariam.kamarauli@uni-hamburg.de

ეკა კვირკველია
მარიამ ყამარაული